
SZEMLE

ÚJABB UTAINK A SZOLGASÁGHOZ

F. A. Hayek: Út a szolgasághoz. Budapest, 1991

Újra kísértetek járják be térségünket: nemzeti totalitarizmusok kísértetei. A harmincas évek „válságos évtizedeinek” hátborzongató időszerűségét tapasztaljuk, fasizálódó politikai tendenciákat, militáns szárnycsapkodásokat, erőszakbálványzást, a gazdasági és a politikai diktatúrák föllevenftését, az idegenek és a kisebbségek gyűlöletét és erőszakos asszimilációs gyakorlatot. Nemzeti kizárólagosságot hirdető ideológiákat észlelünk, amelyek öntételezésük szerint misztikus kapcsolatot tartanak fenn a nemzeti géniusszal. Újra életre keltek a diktatórikus tervezési éthosz üdvösségét, valamint a nyerskommunizmus egyenlősdijét prédikáló eszmerendszerek, a szabadság értékeinek tisztelete helyett a hűség és az alázat hagyományos képzetait szorgalmazó elképzelések és egyéntipró kollektivisták uralják a korszakot. Hic Rhodus, hic salta – ez a gondolat sarkallta a politikusokat és gondolkodókat a nyolcvanas évek második felében, amikor sokak számára úgy tűnt, hogy „egy dicsőséges forradalom” küszöbén állunk. A totalitáriánus mozgalmak és az antiliberális tanok térhódítása azonban igen gyorsan alapjaiban kérdőjelezte meg a lényeges társadalomátalakulásba vetett reményeket. A bürokratikus és antiliberális kollektivistát alátámasztó ideológiák túlélése, valamint a szabadság terjedését célzó kultúra kudarcra folytonosan emlékeztetnek bennünket az okcidentális civilizáció beszéd- és gondolkodásmódját egyre in-

kább meghatározó posztmodernnel szembeni keserű időszerűtlenségünkre. A mindenfajta kényszerrel szembeni következetes gyanúper, a tekintélyellenes éthosz, a szellemi és anyagi ökológiát magában foglaló diszkurzus, a szubkultúrák sokasodását támogató elméletek, a pluralizmusnak a legszélesebb értelemben való érvényesítése, a cselekvési alternatívák kiszélesítése stb. jellemzik ezt a posztmodern kultúrát, amely olyannyira időszerűtlenné teszi az etnikai elitnek errefelé alkalmazott legitimitását. Elgondolkodtató, hogy ezek az elitek (amelyek sokszor a régiek) a jól ismert kommunista hivatástudat logikáját képviselik – azzal a különbséggel persze, hogy az eszményi közösség az egyéni szabadságjogokat kiszűrő nemzet – s továbbra is az igazság abszolút letéteményeseként gyakorolják uralmukat. Egyszóval, míg a posztmodern diszkurzus a posztliberális gondolatok kibontásán fáradozik, addig az európai kontinens ezen részén elakadt a liberális tradíció minimális elsajátítása is.

Mind ezt azért mondtam el, mert a szabadelvű alkotmányosság, a hatékony hatalomkorlátozás újra és újra észlelt hiánya, valamint a posztmodern pluralizmus esetleges szigetecskéinek állandó lepusztulása mélyen befolyásolja Hayek e művének olvasatát. (A hermeneutikai bölcsület mutatta ki, az értelmezendő és az értelmező ama sajátos együttmozgását, amely történelmi dimenziót kölcsönöz az interpretáció és a megértés gyakorlatának).

Hayek 1940-től 1943-ig frott munkája nyilvánvalóan új jelentéseket nyert az idők folyamán, s kétségtelen, hogy ezt a híres-hírhedt könyvet másfajta előítéletekkel vesszük kezünkbe, mint például tíz évvel ezelőtt. Az *Út a szabadsághoz* ugyanis fényt vet legújabb önkéntes és kényszerű szolgálataink eredetére és mibenlétére, s nyugtalanító felismerései sokakat rázhatnak fel tetszésükből. Részbe annak a hagyománynak, amely, példának okáért Hannah Arendt *The Origins of Totalitarianism* című művéhez hasonlóan igényes bfrálatban részcsftette a kollektivistá eszmék büvkörében vergődő gondolatmeneteket. Jómagam, Hayek megállapftásainak és elgondolásaainak nem kis részét elfogadhatatlannak tartom. Így, távol áll tőlem a szabadság és az egyenlőség maximái közötti vagylagos kapcsolat föltételezése. Noha látom a szabadság és az egyenlőség megvalósulása közötti ellentmondásokat, azok közé tartozom, akik úgy gondolják, hogy a szabadság és az egyenlőség ügye túlon túl egybefüg, mintsem hogy pusztán a szabadság primátusának hangsúlyozásával megoldhatnánk gondjainkat. Ebből következik, hogy korántsem tekintek oly nagy ellenszennvel a felülről (lásd, jóléti állam) és alulról (lásd, különféle társadalmi mozgalmak) jöv egalitáriánus korrekciókra mint a tárgyalt szerző. Nem sajtatom az európai baloldali hagyomány különféle változatainak Hayek általi összesmosása, valamint e hagyomány kitessékélése a bántóan és elszomorítóan lassan formálódó demokratikus kultúránkából. Meg kell vallanom, hogy vannak ellenérzéseim az individualizmus taglalásával szemben is. Például, számomra úgy tűnik, hogy az „a priori konstruált szabadságjogok” (Condorcet kapcsán stb.) elftélése s az angol politikai és gazdasági filozófia előnyben részesítésének ilyen módja megkérdőjelezi a vallott történelmi beállítottságot, hiszen éppen azt a történelmi kontextust nem veszi figyelembe, amelynek keretén belül ezen elgondolások kibontakoztak. De nem szükséges neoliberalisnak vagy netalán

neokonzervatívfnak lennünk ahhoz, hogy ezt a könyvet haszonnal forgathassuk.

S most hadd összegezzem e röpirat mondanivalóját. Vissza kell kanyarodnunk a XVIII. és a XIX. századi nagy liberális gondolkodókhoz, értsd de Tocqueville-t, Lord Actont, Edmund Burke-t stb., akik számára a szabadság feladottságot, védelmezendő értéket jelentett, szemben a XX. század kollektivistá révületben élő észjárásaival. E században a szabadság túlságosan is sokszor megszűnik probléma lenni – evidenciákról beszélünk, mintha a szabadság adottság lenne, amelyet egyszer s mindenkorra magunkhoz láncolhatunk. Nem vagyunk hajlandóak elhinni, hogy a kollektivistá ideológiák szószólói őszintén vallják szabadságtipró eszményeiket, s ezzel lehetőséget adunk a közöttünk élő totalitáriusoknak, hogy kidomborítsák szabadságellenes gondolataikat. Hayek eszmefuttatása nem ritkán történelmi indftatású, nem osztja Hegel kihegyezett kéte lyét a történelmi tanulóssal kapcsolatban, hovatovább, szerinte a liberális eszme sikere a történelmi tanulás esélyivel függ össze. Nem szabadna feledni – fgy Hayek –, hogy a nyugati civilizáció már a század első évtizedeiben eltávolodott alapvető normáitól, tehát a totalitarianizmus uralomra jutása fokozatosan ment végbe. A náciizmus és a szocializmus mint megvalósult totalitáriánus kísérletek csupán betetőződési ezeknek a folyamatoknak. Hayek, Keynes nevezetes könyvének (A foglalkoztatás...) zárószakaszában kifejtett gondolataival ért egyet, miszerint a politikai és a gazdaságfilozófusok eszméi sokkal nagyobb befolyást gyakorolnak mint azt általában gondoljuk. A politikában közkezen forgó ideológiák is a múltban hangoztatott értelmiségi gondolatkörökből származtathatók. Messzire vezetne, ha részletesen elemezném Hayek gondolatait erről a kérdérről, amelyek más könyveiből és tanulmányaiból hüvelyezhetők ki, de úgy tűnik, hogy ehelyütt közel kerül korunk másik jeles politikai gondolkodójának, Isaiah Berlinnek a véleményéhez, aki szintén nagy je-

lentőséggel ruházza fel az eszmetörténet pozitív és negatív hőseit a társadalmi gyakorlat alakításában.

Az individualizmus fogalomköre kompromittálódott, ma inkább az egoizmushoz és az önkényhez kapcsoljuk, holott ezáltal veszni hagyjuk Erasmus, Montaigne, Cicero, Tacitus, Periklész és Thükididész örökségét, jelesül azt a gondolatot, hogy az individuumot „ismerjük el saját világában – legyen az bármilyen szűkre szabott is – legfőbb tényezőként”. (38.o.) Az individualizmus kapcsán azonban hangsúlyoznom kell bizonyos megszorításokat. Hayek, a John Locke, Bernard Mandeville és David Hume által fémjelzett individualizmussal rokonszenvez, s ugyanakkor, a már említett Berlinhez hasonlóan, kiemeli a kontinentális, különösképpen a francia racionalista metafizikával szembeni ellenérveit (lásd az *Individualism and Economic Order* című kötet, *Individualism: True and False*, című tanulmányát, 1947, 4.o.). Az autentikus individualizmus elsősorban társadalomfilozófiát jelent, méghozzá egy olyan fogalomkört, amely arra irányul, hogy megértse, milyen mozzanatok determinálják a társadalmi gyakorlatot, s csupán másodsorban képezi politikai maximák együttesét. (uo.6.o.) El kell vetni a közkeletű félreértést, miszerint az individualizmus az önelégült, izolált, atomszerű egyedet választja kiindulópontnak. A kollektivistáknak a társadalmat entitásként látatják, amely sui generis független az őt léteztető egyedek praxisától. A racionális, karteziánus pseudoindividualizmus a gyakorlatban mindig kollektivismust feltételez, ahogy ezt a Descarestól Rousseauig és a francia forradalomig terjedő hagyomány példája is bizonyítja. A racionális individuumnak ontológiai a priori-ként való tételezése ugyanis kiiktatja a spontán társadalmi rend kialakulásának lehetőségét. E metafizika szociális engineeringjével szemben, az autentikus individualizmus az egyedet nem a könyörtelen és merev racionalizmus fényében vizsgálja, számára csupán

törékeny egyedek léteznek, akik nem tévedhetetlenek, s akik tévedései ép-penséggel a spontán rend keretén belül korrigálódnak, azaz, társadalmi gyakorlatunk az individuális akciók előre nem látható eredményeiben és következményeiben nyilvánul meg. Tehát az egyének spontán és ellenőrizhetetlen erőfeszítései létrehozhatják a gazdasági tevékenység rendjét, s felszabadíthatják az egyéni energiákat. Ám Hayek számára a liberalizmus nem változhatatlan hitvallás, amely végérvényesen rögzített szabályokat gyűjt össze. Éppen ezért tiltakozik a liberalizmusnak a laissezfaire elvével való kiegyenlítése ellen. Különbség áll fenn azon eszme között, amely a társadalom alakításában spontán erőkre támaszkodik és lehetőség szerint a legminimálisabb kényszerrel javasolja azon eszme között, amely passzív módon elfogadja a fennálló intézményeket. Megjegyzendő, hogy semmi sem áll távolabb Hayektől, mint a statikus elemzés, amely a liberális gazdasági gondolkodást operacionalizáló tankönyvek sajátja. A gazdasági verseny dinamikus jelentésvonatkozásait elemző tanulmányára utalok itt példaként, amely merőben elüt a szokásos értelmezésektől. (lásd a *The Meaning of Competition* című tanulmányt, i.m. 1947, 92-106) Számára a liberális szellemű ember „társadalmi beállítottsága arra a kérésre emlékeztet, akinek ahhoz, hogy az általa gondozott növény növekedésének legfontosabb feltételeit biztosítsa, a lehető legtöbbet kell tudnia a növény szerkezetéről és életműködéséről” (43.o.).

Hayek úgy látja, hogy egyfajta türelmetlenség okozta a liberalizmus hanyatlását, az elért sikerek az értékek gyarapításában arra késztettek bennünket, hogy türelmetlenek legyünk az egyenlőtlenséggel, a jólét hiányával, egyszóval a negatív jelenségekkel szemben. A liberalizmus fakuló gondolköre negatív hitvallássá alakult át, amely legfeljebb a közös haladásban való részvétel szükségességét igazolta. Így teremtődtek meg azok a nézetek, amelyek a társada-

lom egészének radikális megváltoztatását tűzték ki célul és a régi liberális elvek elhanyagolhatósága mellett érveltek. Így került arra sor, hogy a liberális szabadelvűséget felváltották a szocialista normák igazolására összpontosító törekvések. A szocializmus kezdetben nyíltan a tekintélyelvűséget preferálta, sőt, mi több, a gondolkodás szabadságát tekintette a legnagyobb bűnnek. Később megváltoztatta stratégiáját, egy újfajta szabadság eljövételének ígéretével lépett fel, amely azonban csupán a hatalom korlátlan akarását hivatott elfedni. Ez az ígért szabadság, amely egyes szocialisták szerint a szükség-szerűség meghaladását fogja eredményezni, valójában az egyéni szabadságjogok megnyirbálását jelentette, egy új utat a szolgaságba. A demokratikus szocializmus teljességgel megvalósíthatatlan elképzelés, bármely idevágó törekvés a szabadság leszűkítését jelenti: miközben a szocializmus a mindenre kiterjedő szervezést választja módszerül, a szabadság értéke drámaian lefokozódik. Még azok a szocialisták is, akik nem óhajtják választott eszméjüket a „vulgárszocializmus” gondolataira egyszerűsíteni, éppoly lényegesnek tartják a totalitást szervező módszereket, mint a szocializmus fennköltnek minősíthető céljait.

Hayek értelmezésében a szocializmus a kollektivismus alá tartozó fajfogalom, amely a szervezést biztosító tervezési érhoszt népszerűsíti. Eme érhosz arra a vágyunkra támaszkodik, hogy problémáinkat a legnagyobb előrelátással kezeljük, s a szocialisták szerint minden esetben előnyösebb, ha tevékenységeinket ennek megfelelően, egy tudatosan szervezett, központilag irányított tervnek rendeljük alá. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a közhielmekekkel ellentétben, Hayek nem a tervezéssel perckedik in abstracto, csupán elfogadhatatlannak tartja a kompetitív rendszer alapilléreit kiszorító tervezést, amelyet a jobb és a balloldali szocialisták egyaránt szorgalmaznak. Ezen vélemény azonban újfent nem a dogmatikus laissezfaire álláspont kései

megismétlését jelenti: a liberális gondolkodás szerint a hatékony verseny keretfeltételei biztosíthatják az egyéni erőfeszítések kibontását, ami viszont ellenőrizhető állami működést és fellépést igényel. Hiszen csak az állam folyamatos közreműködése se révén teremthetjük meg a verseny hatékony funkcionálását, s csak a kormányzati fellépés közvetítésével biztosíthatjuk meghatározott szolgáltatások működését. Mindez azonban nem jelentheti a tervezés agyonkoptatott legitimációs képleteinek szorgalmazását, amelyek tőlünk független, azaz, általunk befolyásolhatatlan körülményekre hivatkozva javasolják a kényszert előfeltételező tervezés letéteményesítését. Ilyen független körülménynek minősül például a technológiai változás, amely – így szól a szokásos érvelés – a szabadság bizonyos formáiról való lemondást igényli. Nyilvánvaló, hogy a technológiai fejlődés kiterjeszti hatalmunkat, ám ez a tény semmiképpen sem jelentheti a szabadság felszámolásának szükségességét. A szabadság mellett szóló érv abban merül ki, hogy „teret kell hagynunk az előre nem látható szabad növekedésnek”. (83.o.) Hayek elveti a szociális gyakorlattól függetlenedő, meta-társadalmi technológia eszméjét, amely e haladást tőlünk függetlenül ábrázolja. Tehát, a technológiai fejlődés semmiképpen sem érv a szabadságjogok megnyirbálása mellett, de kétségtelen, hogy a technika robbanásszerű alakulása a szabadelvű gondolkodás újrafogalmazott védelmét feltételezi.

Ha a társadalom munkamódjait egy stratégiailag körülövekelte egységes célnak rendeljük alá, akkor egy olyan teljességet átfogó etikai kódexet is létrehozunk, amely minden egyes szükségletünket az említett célnak megfelelően rangsorolja. A tervezés nem csupán technikai elveket és módszereket összegyűjtő kelléktár, hanem társadalomszervező és társadalmat konstituáló elvek sorozata. Tudniillik, képzelőerőnk korlátozottsága folytán, egy, a gesztusrendszerünket a teljesség igényé-

vel szabályozó tervezési éthosz csak erőszak révén gyakorolható. Nem szükséges, hogy az állam a társadalom minden részlemét ellenőrizze, elegendő a fontos szektorok kontrollja ahhoz, hogy egy társadalomfőlötti hatalmi szerv mindent maga alá gyűrjön, ahhoz, hogy közvetett módon diktatórikusan kezelje alattvalói sorsát. A gazdaság ellenőrzése mögött az élet általános szabályozását kell látnunk. Hayek tagadja az olyan metafizikai posztulátumok létét, amelyek önálló gazdasági motívumokat tételeznek. Lionel Robbins meglátásait követve, Hayek a gazdasági motívumok mögött ama vágyainkat veszi szemügyre, amelyek meg nem határozott célok elérésében nyilvánulnak meg. Gazdasági motívumok helyett gazdasági tényezőkről kell beszélnünk, amelyek általános céljainkra irányuló tevékenységünk keretfeltételeit alkotják. Éppen ezért a spontán gazdasági tevékenységek ellenőrzése kiterjed összes céljainkra is egyúttal, egyszerűen, a gazdasági kontrollja azt jelenti, hogy ki vagyunk téve a hatalom kényének-kedvének.

A demokrácia kultúrájának lényege, hogy a stratégiai tudatos kontrollt csak azon vonatkozásokban ismeri el, ahol a megegyezés biztosítja a kereteket. Ott ahol a megegyezés lehetetlen vagy túlságosan költséges a szabadelvű gondolkodás a spontán rend működésére bízva magát. Hayek a demokráciát eszköznek minősíti a belső béke és az egyéni szabadság megteremtésében. Ez a vélemény nem azt állítja, hogy a demokrácia, az egymást tisztelő alanyok viszonylatának rendszere tévedhetetlen szabályokat jelentene az előrelátó, tudatos tervezéssel szemben. De tudnunk kell, hogy mit veszünk a szabadságról való lemondással. A tervezés, amely kiiktatja a gazdasági és politikai verseny szerves összetevőit azért vezet diktatúrához, mert éppen a despotikus-diktatórikus technikák képezik az eszmék megvalósulásának, azaz, az emberekre való rákényszerítésnek leghatékonyabb eszközeit.

Az állam csak olyan szabályokat tetelezhet, amelyek a helyzetek általános típusai

saira alkalmazhatók. A náci és a szocialista államokat Hayek morálisoknak nevezi, még hozzá abban az értelemben, hogy minden erkölcsi kérdésben rácsörtetik nézeteiket alattvalóikra. A kollektivistá államok pozitíve előírható erkölcsiséget, perfaktuált erények gyakorlását teszik kötelezővé. Ilyen módon lehetetlenné válik a közös igazságkeresés, hiszen az előírt erények az egyetlen, abszolút igazság alátámasztását szolgálják. Hayek nem vázolja a baloldali és a jobboldali szocialista és a náci ideológiák közötti különbségeket, noha alkalomadtán bizonyára finomításokra lenne szükség. A totalitarizmus másik jelentékeny kutatója, Johanna Talmon nagy könyvében (*The Origins of Totalitarian Democracy*, 1952, 6.o.) úgy gondolja, hogy a totalitarizmus csupán exkluzív igazságot és kollektív célokat ismer el, de míg a baloldali totalitarizmus kiindulópontja az ember esztetivénysége és üdvözölése, addig a jobboldali totalitarizmusok a kollektív entitásokra, az államra, a nemzetre vagy a fajra szegezik tekintetüket. Míg a baloldal az emberi természet javíthatóságában és őseredeti autentikusságában bízik, addig a jobboldal egyfajta antropológiai gonosztságot és az ember korrumpáltságát helyezi előtérbe. Míg az előbbi a racionalizmus elveit fogadja el, az utóbbi történelmi, faji és organikus csoportok előjogait szorgalmazza. De mindkét irányzat az erőszak gyakorlását legitimálja.

Tanulságos Hayek könyvének a törvény uralmával és a jogállamisággal foglalkozó fejezete. Ahogy a tervezés és az egészre kiterjedő ellenőrzés egyre erőteljesebbé válik, a szocialisták és a náciak egyre jobban tiltakoznak a formális igazságosság ellen, amely nem törődik a konkrét ember, a nemzet vagy más preferált csoportok boldogulásával. Éppen ezért elengedhetetlen a jogállamiság eszméje kapcsán letisztázni az alapfogalmakat. A Törvény Uralmát nem egyenlíthetjük ki a különböző módon jóváhagyott jogi aktusok érvényesítésének gyakorlatával, a törvényhozó legális mó-

don felhatalmazhatja az államot és a hatalmi szerveket a szabadság felszámolására irányuló tevékenységekre is. A kormányzat valamennyi cselekedete lehet legális, noha nincs összefüggésben a jog uralmának eszméjével. Ha fennáll a totalitást átfogó tervezés, amelyet hatalmi jogosítványok igazolnak, akkor a legönkényesebb uralom is törvényessé tehető. A Törvény Uralma elképzelhetetlen azon szabályok nélkül, amelyek korlátozzák és meghatározzák a kormányzat és a hatalom szerveinek működését, valamint s ezt már én teszem hozzá, a jog uralma elképzelhetetlen a polgári engedetlenség legalizálása nélkül. A polgári engedetlenség legalizálása, valamint a hatalom szervei működésére irányuló korlátozási technikák híján, lehetősége nyílik az emberi tevékenységek legszéleskörűbb szabályozására. Valaki úgy fogalmazott, hogy a versenyzői társadalom perdöntő hatásai valóban a jogi uralom szeveiben keresendők, de a tervezésnek alávetett rendszerben a végső szankció a hóhért illeti meg.

Le kell számolnunk tehát azzal az illúzióval, hogy a totalitarizmus jóra és rosszra is egyaránt használható. Minden totalitárius diktátornak figyelmen kívül kell hagynia a szokásos erkölcsöt, s olyan embereket kell maga mellé választania, akik mentesek a morális fenntartásoktól és gátlásoktól. Lord Acton megjegyzése szerint a hatalom korrumpál, az abszolút hatalom abszolút módon. Ez válaszféle lehet arra a kérdésre, hogy miért a legrosszabbak jutnak fel a csúcsra, hiszen a kollektívizmus örömeit hajhászó politikai szervezeteknek olyan engedelmes és becsapható emberekre van szükségük, akik híján vannak a szilárd meggyőződésnek és elfogadnak mindenfajta értékrendet, ha azt a megfelelő módon sulykolják beléjük. A kollektivisták etika, egy csoport céljainak elfogadott rendszerére támaszkodik, s elképzelése szerint e csoportot a legnagyobb hatalommal kell felruházni a nemes célok elérésének érdekében. Ez az etika kihasználja azt a tendenciát, amely

olyannyira jellemző a „modern emberekre”, akik úgy érzik erkölcsösnek önmagukat, hogy bűneiket más és egyre nagyobb csoportokra ruházzák át. Hayek szerint a tervezési éthosz képviselői ellenségesen viseltetnek az internacionalizmussal szemben, ami magyarázza a tényt, hogy a szocialista tervezők nacionalista és imperialista hajlamúak.

A gondolkodás államosítása természetesen megcsúfolja a spontán rendben történő igazság keresését, ám a totalitáriánus országokban az elnyomottság érzése közél sem annyira kifejezett, mint azt a naiv liberálisok elképzelik. A propaganda és a tömegtájékoztatási eszközök kontrollja révén ugyanis a hatalmi szervek és a kormányzat még a legelképezhetőbb dolgokat is képesek elhitetni az alárendeltekkel. A mindentudó szerepében tetszelgő bürokrácia nem csupán azt óhajítja meghatározni, hogy milyen módon tehetünk eleget vágyainknak és igényeinknek, hanem vágyaink és igényeink formálását is befolyásolja, azaz, korlátlan parancsuralma a vágyak és igények kialakításában ölt testet. Önmagában véve a propaganda nem a totalitarizmus differentia specificája, a lényegét ezúttal úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a propaganda valamennyi alkalmazott technikája ugyanabba az irányba befolyásolja az egyéneket. Mindez pusztító hatással bír az egyénre nézve: elzsibbasztják az igazsággal kapcsolatos érzékeinket, lehetetlenné teszik az igazság értékének tisztelgetését. Talán a szabadság fogalmának kell elszenvednie a legcínikusabb manipulációkat. Peter Drucker mutatott rá, hogy minél kevesebb a szabadság, annál többet beszélnek egy új szabadság ígéretéről, amelyet magasabb rendűnek minősítenek, hiszen nemesebb célokra vonatkozik és a preferált csoport kollektív szabadságát helyezi kilátásba. Miközben lehetetlenné teszik az igazság történést, miközben elvetik az Európában ismeretes szabadság fogalmát, a hatalom korlátlan „szabadságát” szorgalmazzák és a propaganda, valamint a mindenre kiterjedő ellenőrzés segítségével

konstituált többség jogát léteztetik a kisebbségi csoportokkal és az egyénnel szemben. A stratégiai tudatos ellenőrzés karámjába nem szorítható öncélú tevékenységek állam- és társadalomellenesek, mert előre nem látott és kontrollálhatatlan eredményekhez vezetnek. A kollektivistá gondolkodás nem tűri azt az állapotot, amelyben bármely ügy vagy eszme mellett érvelhet valaki, hiszen egy ilyen esetben neveltségessé válna az uralkodó csoport azon joga, hogy meghatározza, mit kellene gondolniuk és hinniük a jámbor állampolgároknak.

Hayek szerint minden következetes szocialista pályája, aki képtelen türelmet tanúsítani az eltérő vélemények iránt, a náciizmusba torkollik, ahogy ezt nemegy szocialista életrajza példázza. A nemzeti szocializmus elrettentő erejét gyakran figyelmen kívül hagyják, mert irracionális mozgalommá fokozzák le, amely antiintellektuális jellegűnek tűnik. Holott éppenséggel erőteljes szerzők eszmerendszerével kell szembenéznünk, akik környértelenül levonják a premisszákból eredő következtetéseket. Az állam iránti áhítatot, a hatalommal szembeni csodálatot, a kollektivismus istenítését, a nacionalizmus és a szocializmus egyesítésének kontextusában olyan jeles szerzők honosították meg, akik értelmiségi produkciója rányomja bélyegét kultúránkra. Julien Benda mintaszerűen megjósolta az

értelmiségi árulását – elszomorító, hogy neves szerzők vetik latba tekintélyüket annak érdekében, hogy igazolják a szolgaságba taszítottak úgymond szükség-szerű sorsát. Megfigyelhető tehát, hogy a totalitáriánus korszak eszmei előkészítésében az értelmiségiek nagy szerepet vállalnak. A szellem amelynek megvilágító erejében hajdanán vakon hittek, nem jelent védelmet a kollektivistá etika szabadságtagadó parancsuralmával szemben. Jeles írók, társadalomtudósok stb. győzögetnek bennünket arról, hogy lojalitással és alázattal tartozunk a kollektivistá célok szentségének s hogy rá kell bízunk magunkat e célok képviselőit végző elitek gondviselésére. Hogy a Törvény Uralmát és az egyéni jogok érvényesítését alá kell rendelnünk a preferált politikai közösség, azaz a nemzet boldogulásának.

Újra divatosá vált a premodern egyenlőtlenség eszméje, a központosított hierarchia gondolata, amely önhittségében és gőgjében kigúnyolja a társadalmi szférák szétválasztására irányuló törekvéseket, a szabadelvű gazdasági tevékenységeket, a liberális hagyományt, az emberi méltóságot és a toleranciát. Így állunk a szabadsággal mostanában – olvassuk figyelemmel Hayek gondolatait a szolgaságba vezető útjainkról.

LOSONCZ Alpár

JUGOSZLÁVIA: AZ EGYMÁST KERESZTEZŐ TÖREKVÉSEK TÉRSÉGE

A. Sajti Enikő: Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság. Szeged, 1991.

Tavaly, az év második felében a Magyarországtudatás-program támogatásával, egy sajátos tanulmánygyűjtemény jelent meg. Mégpe-

dig azért sajátos, mert egy napjainkban végbemenő folyamatot próbál megértetni az olvasóval történeti távlatból, és pedig sikerrel. A kötet jellemzői közé sorolható